

HomerOS

Cilt / Volume 2, Sayı / Issue 1, 2019, pp. 11-16

E - ISSN: 2667-4688

URL: <http://www.ratingacademy.com.tr/ojs/index.php/homerOS>

DOI: <https://doi.org/10.33390/homerOS.2.002>

“MÜLAHİZƏLƏR” ƏSƏRİNDƏ RƏSUL RZANIN DİLÇİLİK GÖRÜŞLƏRİ

RASUL RZA'S LINGUISTIC VIEWS ON WORK "CONSIDERATIONS"

В ПРОИЗВЕДЕНИЕ «СООБРАЖЕНИЕ» ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ
МЫШЛЕНИЕ РАЗУЛА РЗЫ.

*Zeyneb İsa SEFEROVA**

* *Baku Slavic Universite, Azərbaycan*

E-mail: zeyneb.isali@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1584-6175>

Gəliş Tarixi: 11 Oktyabr 2018; Qəbul Tarixi: 25 Dekabr 2018

Received: 11 October 2018; Accepted: 25 December 2018

XÜLASƏ

Rəsul Rza bu inkişafda və zənginləşmədə unikal bir xidmət saxlamış, onun ana tonkasının lüğət ehtiyatını saxlamışdır. Bir dilçi kimi, şair öz ana dilinin qrammatik strukturu, söz birləşmələri haqqında dəyərli məlumatlara malikdir. Rəsul Rzanın kreativliyi təsdiq edir ki, dildə İnnovasiyalar, seçim, əvəzləmə, yeni məna axtarışı Azərbaycan yazıçısı, alimi üçün xüsusilə vacibdir. Milli indentikliyin və ana dilinin ruhunun qorunması Rəsul Rzanın bütün həyatını əhatə edən şərafli vəzifədir. Rəsul Rzanın fikrinə görə, dil problemi təkcə şairin dövrü üçün deyil, bu gün də öz aktuallığını itirməyib. Rəsul Rzanın qəzet və jurnallarda tənqidi əsassız deyildi. O, dil qanunları ilə bir araya sığmayan sözlər haqqında dəyərli fikir verdi. Onun məqalələrindən bəziləri qrammatika ilə bağlı aktual məsələlərə həsr olunub. Şairin diqqətini cəlb etməyən dilimizin heç bir sahəsi yoxdur. Buna görə də onun yaratdığı söz və ifadələr ön plana çıxır. Məqalənin nəzəri fikirləri faktlarla təsdiqlənir.

Açar Sözlər: Dilçilik, İfadə, Problem, Rəsul Rza, Yeni sözlər

ABSTRACT

Rasul Rza has maintained a unique service in this development and enrichment, while maintain the vocabulary of his mother tonque. As a linguist, poet has valuable insights on the grammatical structure of his mother tongue, his companions, word combinations. The creativity of Rasul Rza confirms that search for innovation, selection, substitution, new meaning in language is especially important for Azerbaijan writer, scientist. Protecting the national identity and spirit of mother tongue is a glorius task that covered all his life. According to Rasul Rza, the language problem, not only for the period of the poet, has not lost relevance today. Rasul Rza s criticism of newspapers and magazines was

not without reason. He has given a valuable insight into the purchasing words that are incompatible with the language laws. Several of his articles are devoted to topical issues related to grammar. Most of the poet's words and phrases have been included in literary. From this point of view, the new words and phrases and created and put forward by him. Theoretical ideas in the article were substantiated by facts.

Keywords: Linguistics, Phrases, Problem, Rasul Rza, New words

РЕЗЮМЕ

Расул Рза сохранил уникальную услугу в этом развитии и обогащении, сохраняя при этом словарный запас его материнской тонки. Как лингвист, поэт имеет ценную информацию о грамматической структуре его родного языка, словосочетаниях. Креативность Расул Рза подтверждает, что поиск для инноваций, отбора, замещения, нового значения в языке особенно важно для азербайджанского писателя, ученого. Защита национальный идентичности и духа родного языка - славная задача, которая охватывала всю жизнь Расула Рзы. По мнению Расула Рзы, языковая проблема не только для периода поэта не утратила своей актуальности сегодня. Критика Расула Рзы в газетах и журналах была не без оснований. Он дал ценное представление о словах, которые несовместимы с языковыми законами. Некоторые из его статей посвящены актуальным вопросам, связанным с грамматикой. Не существует ни одной области нашего языка которая не привлекала внимание поэта. И по этому созданные его слова и выражения входят на передний план. Теоретические мысли статьи подтверждаются фактами.

Ключевые слова: лингвистика, фразы, проблем, Расул Рза, новые слова,

1. GİRİŞ

XX əsr Azərbaycan milli poeziyası tarixinə şöhrətli səhifə yazan Rəsul Rza fərdi ifadə tərzini və yaradıcılıq üslubu ilə ədəbi aləmə daxil olmuşdur. Azərbaycan şeirinə yeni forma məzmun gətirən şair dilçilik elmi ilə bağlı obyektiv, aktual fikirlər müəllifi, söz yaradıcılığında aktiv mövqeli söz ustası kimi tanınmışdır. Dilimizin müxtəlif problemləri ilə bağlı söylədiyi fikir və mülahizələrlə dilçiliyin inkişafı üçün yaradıcılıq boyu bəşəri azadlıq, sərbəst fikir yürütmək, ideyaları ictimai şüurun formalaşdırmaq və bu ideyaları gələcək nəsillərə ötürülməsində böyük rolu olmuşdur. Sözə məna çalarlığı, ona yeni məzmun qatmaq və bədii priyomlarla zənginləşdirmək R. Rza qələminə xas olan bir xüsusiyyətdir.

R. Rza XX əsrin ortalarından başlayaraq dilimizin qorunması uğrunda hər şeydən öncə, ana dilinin lüğət tərkibinin öz daxili imkanları hesabına zənginləşməsinə çalışmışdır. O, istər bədii əsərlərində, istərsə də elmi-siyasi çıxışlarında başqa dillərdən alınmış sözlərin işlənməsinə xüsusi fikir verirdi. R. Rza öz yazılarında bu haqda xüsusi qeyd etməsə də, yaradıcılığında aydın hiss olunurdu. Dilçiliyin elə bir şöbəsi yoxdur ki, şairin diqqətindən kənar qalsın. Yeri gəldikdə, hadisələrin ekspressiya ilə təsvir etmək üçün üslubi məqsədindən asılı olaraq hətta yeni söz və ifadələr yaratmışdır.

Rəsul Rza "Mülahizələr" adlı əsəri dilimizin geniş imkanları ilə bağlı faktlarla dayanaraq bir mütəxəssis kimi problemlərin həlli yollarını axtarmışdır. "Nə üçün "anmaq" demək olar, "anımlı" demək olmaz." "Duymaq"dan "duyum" sözü yaratmaq niyə qəbahət olsun? deyirlər: çünki belə demirlər. Nə olsun demirlər, deyirlər." (Rəsul, 2015:49) Belə sözlərin işlənməsi və saxlanması taleyini bir neçə ziyalıların qələmindən çıxan yazılarla dilin taleyini yazıya bilməzlər. Çünki dil xalqın dilidir, onun qoruyucusu da xalq olmalıdır. Belinski yazır: "Nəyi saxlamaq, nəyi tullamaq lazım olduğunu bilir." H. B. Zərdabiyə görə "Dil elə bir şeydir ki, öz halında saxlamaq mümkün deyil. Elə ki, artıq şeylər ələ gəldi və alətlər dəyişdi, təzə sözlərin qədri gündən-günə artacaqdır. Belə sözlərin artmasının dilə zərəri yoxdur, xeyri var."

R.Rza dilin leksikasına daxil olan alınma sözləri dil qaydalarına uyğunlaşdıraraq özümləşdirilməsi məsələsinə diqqəti yönəltmişdir."Əhvali-ruhiyyə, rifahi-hal, sərf-nəzər, tərcümeyi-hal və bu kimi.Belə sözlərin bəzisini anlaşılmalı sözləri Azərbaycan sözləri ilə əvəz etsək,məsələn, rifahi-hal yeirne "dolanacaq", və yaxud "Güzəran" sözü daha aydın və dilə yatımlıdır.Azərbaycanca qırım ifadəsi var.Doğrudur, əhvali-ruhiyyəni bu söz hələlik əvəz edə bilmir.Vərdiş gücü buna yol vermir. "Təhər-tövr" mənə çaları da var.Lakin işlənsə, dilin axarına girsə , qulağımıza yatıb adiləşər." O vaxta qədər dilimizdə işlənməyən, milli dil bazası əsasında dilin daxil imkanları hesabına yeni yaradılan sözlər həmin keyfiyyətlərin zirvəsində dayanmamışdır.

2. RƏSUL RZANIN ALINMA SÖZLƏRƏ MÜNASİBƏTİ

Dildə təmizlik və sadəlik məsələsi Rəsul Rzanın daha çox narahat edən və önəm verdiyi məsələlərdəndir. Şairin yaşadığı dövrdə bəzi adamların ərəb və fars dillərinin təsiri ilə mübarizə pərdəsi altında dilimizi anlaşılmalı sözlərlə doldurulmasına Rəsul Rza mənfi münasibət ifadə etmişdir. Yüz illərlə dilimizdə vətəndaşlıq qazanan, dilimizin fonetik-qrammatik qaydalarına alınma sözlər uyğunlaşmış və bu gün dilin leksik baxımdan zənginləşməsi, sinonim bolluğu, mənə dolğunluğu və s. baxımından alınmaların özünəxas mahiyyəti vardır.Lakin şair dildə qarşılığı olan sözlərin alınmasına qarşı çıxmış, lazımsız alınmaların, həmçinin alınma şəkilçilərin işlənməsinə qarşı mübarizə aparmışdır. "Biz qeyri, anti, əks, na, bi və bu kimi sözün mənasını tamam dəyişən əlavələrdən yaradıcı şəkildə istifadə etməli, onların tətbiq dairəsini zənginləşdirməliyik. "(Rəsul, 2015: 47) R.Rzanın fikrincə, bir sözün dildə bir və ya bir neçə variantı ola-ola həmin sözü ifadə edən hər hansı bir alınma sözün gətirilməsi ona zərər vurmaqdan başqa xidməti olmayacaqdır. "“Kommunist ” qəzetinin bəzi əməkdaşları da dilə lüzumsuz yeni sozlər gətirməklə, həqiqətən, birinci yer tuta bilər.Natura, uçastok, mexanizator, mobilisasiya, sort, pozisiya, transport, spekulyasiya, ekipaj, reys, produksiya, korpus, uçot, xormeyster, avariya, prosent, prostoy, komissariat, mashtab, realizə etmək, maşinist, laryok, struktura, instruksiya, populyarlaşdırmaq, buksir və bundan başqa yüzlərlə belə sözləri yazan qəzet işçiləri bir balaca özlərinə zəhmət versələr, bu sözlərin əvəzini Azərbaycan dilində tapa bilərlər." (Rəsul, 2015: 39)

Məlumdur ki, elmdə təhlilə ehtiyacı olan bir çox mövzular vardır. Azərbaycan dilində olan idiomların izahı, onların tarixi bioqrafiyası, ifadə zənginliyi haqqında tutarlı bir əsərin olmaması şairi həmişə narahat etmiş, bu haqda maraqlı və aktual fikirlər irəli sürmüşdür.

Rəsul Rzanın xalqın dilinə dərinləndən bələd olması anlam və gözəlliyi ilə diqqəti çəkən faktlardan istifadə edərək ümumxalq danışığı ilə yazılı dil arasındakı məsafənin azalmasına səbəb olmuşdur.Şair ümumxalq dilin bir qolu olan dialektlərə yüksək münasibət göstərmiş, dialektləri dilin təbiiliyini artıran, milliliyi gücləndirən bir fakt olaraq əsərlərin bədii keyfiyyətinə müsbət təsir edən vahidlər kimi dəyərləndirmiş, eyni zamanda dialektlərə ehtiyatla yanaşmağın tərəfdaşı olmuş, onlardan lazımi səviyyədə istifadəyə üstünlük vermişdir.

Dil insanların əmək fəaliyyəti nəticəsində yaranır, dilin əsas funksiyaları kommunikativlik, fikir (təfəkkür) və emosionallıqdır.İctimai hadisəyə çevrilən dil daim cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqə və münasibətdə olur.Ədəbi dil vahid meyarla, standart ölçülərə sahib bir dil ola bilməz.Bu haqda Ə.Dəmirçizadə yazır : "...ədəbi dil ümumxalq dili əsasında qurulur, lakin ümumxalq dili ilə hec bir eyniyyət təşkil etmir.Ədəbi dil ümumxalq dili üzərində seçmə və əvəz etmə prinsipi əsasında əməliyyat aparmaq yolu ilə düzəldilir.Məsələn, ədəbi dilin lüğət tərkibinin təşkili üçün ümumxalq dilinin lüğət tərkibindəki sözlər seçilir, ümumxalq dilindən müəyyən sözlər ədəbi dilin lüğət tərkibinə qəbul olunur, digər sözlər isə ədəbi dil üçün məqbul sayılmır." (Dəmirçizadə, 1962:16)

Göründüyü kimi, ümumxalq dil istər fonetik sistemdə, istərsə də qrammatik sistemdə seçmə və əvəz etmə əməliyyatları məqbul sayılaraq ədəbi dilə də köçürülür. Ədəbi dilin inkişafında ümumxalq dildən başqa dillərdən də sözlərin seçmə və əvəz etmə üzrə aparılan sözlər dilimizin lüğət fonduna daxil edilir. Bəzən də sinonim söz kimi istifadə olunur. Ümumiyyətlə, ədəbi dildə sinonimləşmə əməliyyatı ümumxalq dili hesabına zənginləşmir.

3. RƏSUL RZANIN DİALEKT SÖZLƏR HAQQINDA FİKİRLƏRİ

Seçmə əvəz etmə dedikdə ,ayrı-ayrı dövrlərin, müxtəlif şəxsiyyətlərin fərdi zövqü, üslubu, tələbi sayəsində istiqamətləndirən üsuldur. Bu üsul vasitəsilə lazimi gəldikdə hansı dialektin, üslubi formanın, alınma sözlərin istifadəsini müəyyənləşdirir. Bu dil tendensiyası müəyyən tarixi dövr keçərək müxtəlif zamanlarda meyarını başqası ilə əvəz etmişdir. Zaman keçdikcə bu meyar dəyişilərək az da olsa Azərbaycan sözləri ilə əvəz olunmağa başladı. XX əsrin 30-cu illərində Qərbi Avropa dillərindən olan teminlər də əlavə olunması nəticəsində ədəbi dilin formalaşması və zənginləşməsi ilə yanaşı, həm də mürəkkəbləşmişdir.

Sözügədən tarixdə dilimizin formalaşması, lüğət fondunun zənginləşməsi baxımından uğurlu yol keçərək əsl canlanma dövrü kimi qiymətləndirilir. Bu dövrə aid yazı nümunələrində artıq fəal şəkildə lüzumsuz ərəb –fars, türk mənşəli sözlərin istifadəsi sıradan çıxmağa başlamışdır. Dövrün ictimai həyatında başverən hadisələrlə əlaqədar yeni söz və söz birləşmələri işlənməyə başlanmışdır. Daha çox lüğət tərkibinin zənginləşməsi rus dilindən alınmış sözlərin rolu artırdı. Xalqlar arasındakı əlaqə və münasibətlərin genişlənməsi, ictimai həyata tələbatları bağlı olaraq yeni informasiya xarakterli yeni-yeni sözlərin yaranması qardaş xalqların dillərini zənginləşdirilməsində mühüm rol oynamağa başladı. Dialektik vəhdətdə baş verən bu proseslər milli dilin ümumsəciyyə daşıyan sözlərin də artmasına səbəb oldu. Bu yaxınlaşma - dil əlaqələrinin genişlənməsi kütləvi informasiya vasitələrində olan –qəzet jurnal, radio televiziya və s. ədəbi dilin formalaşdırılmasına yazılı vəşifahi nitqin inkişafında, yeni söz və ifadələrin yaranmasında özünü göstərdi.

XX yüzilliyin I yarımilliyindən başlayaraq Azərbaycan ədəbi dili əsl inkişaf yolunu taparaq yeni keyfiyyətlər qazanır. Dilin dövlət statusunun alması, geniş xalq kütlələrinin savadlanması uğrunda görülən tədbirlər, məcburi təhsilin tətbiqi Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında, formalaşmasında da bədii ədəbiyyatın rolu artaraq, yeni keyfiyyətlərin qazanmasında mühüm rol oynamışdır. Yazıçıların əsərlərində təbliğ etdiyi ideyaları oxucu kütlələrinə çatdıraraq vətənə sevgi hissələrini aşılamağa çalışırdılar. Əlbəttə, hər dövrün ictimai vəziyyətini nəzərə alaraq yeni həyat, yeni mədəniyyət uğrunda mübarizə motivləri bədii ədəbiyyatın əsas mövzuları sırasına keçir.

G.İsmayılova həmin dövrə aid söz yaradıcılığını belə şərh edir : “ 30-cu illərdən başlayaraq ümumxalq dilindən sözgötürmə meyilləri və Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığı vasitələrindən istifadə yolu ilə yeni söz yaratma halları getdikcə üstünlük təşkil etməyə başlayır. Belə ki, dilimizin öz söz yaratma üsulları artıq-siyasi, iqtisadi həyatın, elmi fəaliyyətin, incəsənətin, mədəniyyətin bütün sahələrini ehtiva edir. ” (İsmayılova, 1982: 69)

Göründüyü kimi, ədəbi dilin inkişafında və lüğət tərkibinin zənginləşməsində ictimai həyatın özünəməxsus rolu olmuşdur. Həmin tələblərlə əlaqədar dilimizin lüğət fondu söz, söz birləşmələri və ifadələr hesabına zənginləşir, bir sıra terminoloji sözlər isə sonradan dilimizdə qarşılığı ilə əvəz olunurdu.

Dilin inkişafında ayrı-ayrı sənətkarların xüsusi xidmətləri olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatına novator düşüncə gətirən, zamanın, həyatın bir çox məsələlərinə özünəməxsus düşüncə gətirən Rəsul Rzanın xidmətləri xüsusi qeyd olunmalıdır. A. Axundov yazır: "Bədii

yaradıcılıq, xüsusən poeziya təkrarı sevmir.Şeir yalnız o zaman gözəl olur ki, ondan poetik hiss yeni və gözəl ifadələr təzahür edir."(Axundov, 1970: 81)

R.Rzanın xalqın dilinə dərinədən bələd olan bir sənətkar kimi həmin qiymətli və zəngin qaynağın bütün yaruslarına aid anlam və gözəlliyi ilə diqqəti çəkən faktorlardan biridir. R.Rza bu barədə yazır: "Bu götürmələr, gətirmələr ana dilinin ruhuna, deyiminə, ahənginə, qrammatik qaydalarına, bir sözlə,qanına-canına yatırsa, xaric səslənmirsə, bu, dili zənginləşdirir.Vay o haldan ki, o başqa xalqın dilindən alınmış kəlmə, qanun və ahəng xüsusiyyətlərimizi nəzərə almadan dilə pərçim edilsin" (Rəsul, 2015: 41)

Şair dialektləri ədəbi dildə ehtiyatla yanaşmağın tərəfdarı olmuş, onlardan lazımi səviyyədə istifadəyə üstünlük vermişdir.Məlumdur ki, dialektlər dildə xüsusi bir lay təşkil edir və onların da özünəxas leksikası vardır. R.Rzanın fikirlərinə görə, lazımsız alınmalardansa, dialektlərə müraciət edilməsi daha optimal yoldur. "Deməli bir tərəfdən ərəb-fars dillərinin təsirini saxladığı kimi, ikinci tərəfdən dilimizin pozulmasında iştirak edir.Bu jurnal bizim ədəbi Azərbaycan nümunəsini verməklə ən mühüm bir rol oynamalı olduğu halda, özü canlı dilin inkişafından çox geri qalır və pis nümunələr göstərir." (Rəsul, 2015: 37)

4. NƏTİCƏ

Yaradıcılığına bu əsas istiqamətdə davam və inkişaf etdirən yazıçı əsərlərində daha çox danışdığı dilinə məxsus sözlər işlədilir ki, bu da əsərlərə sadəlik, təbiilik gətirir, ifadə vasitələrinə və üslubi imkanları zənginləşdirdi.R.Rzanın dilində işlədilən istər sadə, istər düzəltmə, istərsə də mürəkkəb sözlər xalq məişəti ilə bağlı anlayışları ifadə edən sözlər kimi göstərmişdir.

Dövrün mühüm vəzifələri önündə dayanan məsələləri dilin daxili imkanları hesabına inkişaf etdirmək, ana dilinin bütün zənginliklərini üzə çıxararaq işlək vəziyyətə salmaq diliçiliyin başlıca məqsədidir. Əsərlərinin dili üzərində inadla işləyən R.Rza bədii dilin qarşısına qoyduğu tələblərə əməli şəkildə riayət etmiş, müxtəlif məzmunlu vətənpərvər, mübariz, səmimi hisslərini tərənnüm edən çıxışları dilimizə yeni keyfiyyətlər gətirmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

AXUNDOV A. Rəsul Rza və ana dili : Rəsul Rza - 100 / A. Axundov // Ədəbiyyat qəzeti.- 2010.- 14 may.- № 19.- S.3-4.

AXUNDOV A. Dil və üslub məsələləri. Bakı, 1970

Azərbaycan ədəbi dil tarixi. Dörd cildə. IV cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007

DƏMİRÇİZADƏ Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı, 1962

HACIYEV T. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. Bakı, "Elm" 2012

İSMAYILOVA G. Sovet dövründə Azərbaycan ədəbi dilin lüğət tərkibinin vəziyyəti və inkişafı. Azərbaycan ədəbi dil tarixi, III hissə, Bakı, 1982

RƏSUL Rza. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. V cild. Bakı, Öndər Nəşriyyatı, 2005

XƏLİLOV B. R. Rza yaradıcılığında Azərbaycan dili məsələsi. // 525-ci qəzet - 2015-7 fevral s. 5-6